

Oponentský posudek na disertační práci Mgr. Kristýny Kaucké, První pozemková reforma na velkostatech Křivoklát, Plasy a Radnice, Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK 2016, 219 s.

První československá pozemková reforma je významným diskursivním tématem historické bohemistiky. V současnosti se stala jedním z badatelských polí sloužících k atakům na meziválečnou republiku T.G. Masaryka a E. Beneše. Nejde pouze o nepřátele, kteří téměř ze „zavilých pozic“ pomnichovského Československa/Česko-Slovenska či dob pozdějších ji odmítají „en block“, byť se – zatím? – přece jen neodvažují útočit na její demokratický systém přímo, ale i o jedince z „módní vlny“ fascinované odlesky „modré krve“ či o „věrné“ apologety a mytology habsburské monarchie a vlády Františka Josefa I. zejména. Břící oponenti mnohdy resuscitují argumentaci velkostatkářů z dvacátých let 20. století, tentokrát však pod „záštitou“ ekonomických teorií. Jeví se proto jako nezbytné připomenout, že přerozdělení velkého pozemkového majetku (latifundií) bylo po Velké válce přímo evropským modernizačním fenoménem, ať již jako důsledek pozemkové reformy (státy střední a jihovýchodní Evropy) či jako ve Velké Británii neobyčejně vysokých dědických daní. V podmínkách českých zemí dále přichází otázka pachtu, jenž byl sice různý u jednotlivých vlastníků i v rámci jejich velkostatků, ale seriózní archivní výzkum Jany Pšeničkové ukazuje, že celkově přesahoval 40% zemědělské půdy. Sondážní komparace výnosů a zpeněžení sklizně na velkostatku a v selských/rolnických usedlostech minuciózního agrárního historického analytika Josefa Křivky předvedla, že je až s podivem, o kolik byla produktivita na hektar lepší u prostých českých sedláků/rolníků oproti velkostatku vedenému odborně školenými úředníky, využívajícím technicko-technologické pokroky, zemědělské stroje atp.

Má-li se česká historická věda dobrat solidních závěrů a procesu první československé pozemkové reformy lépe porozumět, je třeba postupovat trpělivě a dosavadní práce rozhojňovat hlubšími pramenně důkladně podloženými studii základního výzkumu. Proto velmi vítám, že se do tématu ponořila badatelka z nejmladší historické generace, která již ve své diplomové práci, na konferenčním fóru i v odborných statích prokázala zájem o historickou agraristiku a nesporný talent. Její současný výzkum se zaměřil na komparativní analýzu první pozemkové reformy na velkostatech Křivoklát, Plasy a Radnice, jakož i přístupu Státního pozemkového úřadu k jejich majitelům a naopak strategiím i taktickým postupům velkostatkářů k československým orgánům, to vše v kontextu národního hospodářství a politiky.

Vlastní úvod do disertační práce standardně zahajuje definování zkoumané problematiky a užívaných pojmů jako jsou „pozemková reforma, velkostatek, zbytkový statek, drobný příděl, zábor, poškozený úředník, poškozený nájemce“. Na jejich exaktním vymezení se neshodla ani dobová politická a juristická elita. Tyto pojmy bych ještě rozšířil o „pozemky propuštěné ze záboru“ a „pozemky v záboru ponechané majiteli v užívání“ (posledně zmíněné proto, že se staly předmětem restitucí po roce 1989, ač to právně nelze považovat za „příliš čisté“). U zbytkových statků se také nemuselo vždy jednat o nejatraktivnější části velkostatku, ty vesměs zůstaly vlastníkům. Podle vysvětlení např. agrárního ekonomy Vladislava Brdlíka bylo záměrem při jejich zřizování uchovat a nadále zemědělsky využívat hospodářské i další objekty velkostatku. Dosavadní úředníci a nájemci často nepatřili pouze mezi poškozené – př. úředníci přijímaní do služeb Státních lesů a statků byli angažováni v ranku vysokoškoláků, ač byli vzděláním pouze středoškoláci, aby jim mohl být zachován plat (se započítáním deputátu byl v soukromých službách často vyšší), nájemci se mohli ucházet o zbytkové statky či příděly půdy a naopak byli za určitých podmínek zvýhodňováni. Mohli být tudíž i profitery systému pozemkové reformy.

Pojednání o literatuře ukazuje důkladné studium stavu poznání dané tematiky. Uchazečka prošla existující monografií, studie i stati, které v poměrně široké paletě představila čtenářům. Uplatnila přitom hledisko chronologické a podle „původu autora“, tj. zda jde o produkci československou nebo zahraniční. Její text ukazuje na obezralost a střízlivé hodnocení dosavadních prací, škoda jen, že více nezkoumala i aspekty metodické a věcné. Oceňuji ovšem rozbory děl z meziválečné doby, kde projevila náležitý kritický nadhled. Pro poslední čtvrtstoletí se však více spokojila s formou evidenčně narativního přehledu, stačilo se zaměřit na spisy stěžejní, jež jí ve vlastním zkoumání mohly být inspirací a vodítkem. Dobová periodika, včetně úředního věstníku Státního pozemkového úřadu s názvem „Pozemková reforma,“ patří mezi prameny. Disertační práce je jednoznačně vybudována na archivních materiálech, tedy na primárních zdrojích, což jí také vtisklo podobu nezpochybnitelného příspěvku z oblasti základního výzkumu. S potěšením jsem sledoval reference o fondech z českých i zahraničních archivů, jež ukazují na hloubku studia. (Mám pouze dotaz, zda by se určité dokumenty nenalezly i ve fondu Kancelář právních zástupců českých velkostatkářů uloženém v Národním archivu v Praze, když Metternichové v něm podle „průvodce“ mají 21 kرتونů materiálů). Vstup do atestačního díla ukončuje méně propracovaná až poněkud chaotická subkapitola „Metodologie, problémy a badatelské

otázky“, již nepovažuji za optimální. (Víceméně „technické“ vysvětlující údaje na s. 34 „po třech hvězdičkách“ stačilo vložit do poznámky.)

Věcně kol. K. Kaucká vytkla důvody pro provedení pozemkové reformy, jež ve shodě s proklamací Státního pozemkového úřadu sledovala cíle státní, národohospodářské, sociální a eticko-výchovné. Exaktně je poukázáno na existenci rozsáhlého půdního fondu spadajícího pod tzv. fideikomis, tedy rodinné svěřenectví, které mělo zajistit celistvost vázaného majetku v rukou jedné rodiny. Tento institut vzniklý za předmoderních ekonomických, sociálních a politických podmínek významně omezoval trh s půdou a za dosaženého stavu vývoje občanské společnosti v českých zemích byl na konci druhého decennia 20. století přímo absurdní. Někdy užívanou argumentaci o „odčinění Bílé hory“ nelze brát příliš vážně. Jednalo se o „umělý nacionalistický konstrukt“ v zájmu českých agrárníků a nacionalů, který občas zastíňoval ekonomickou a sociální racionalitu pozemkové reformy. Československo bylo v každém případě právním státem, a tak vlastník musel dostat a také dostal za svůj majetek náhradu. Situace, kdy 0,03 % majitelů vlastnilo více než 34% půdy, kterou ani většinou nebyli schopni racionálně a efektivně obdělávat, byla stěžejní a přímo volala po řešení.

První československá pozemková reforma představovala legislativně velmi náročný proces, zpočátku výrazně ovlivněný koncepcemi politických stran, a to především strany agrární a strany sociálně demokratické. Agráři ovšem těžko mohli již v programu z roku 1903 zdůrazňovat „nutnost provedení pozemkové reformy“ (jednalo by se o zásah i do vlastnictví panovnické rodiny a riskovali by střet se zákonem, na to byl třeba „kvas a var“ formování nové republiky). V oddílu „Vlastní program agrární“ programu z roku 1903 se uvádí, co by mělo být podporováno, a sice: „...alodiální a rustikální velkostatky byly by zakupovány, na statky střední děleny a rodinami rolnickými osazovány“.

Následný rozbor jednotlivých zákonů i norem nižší právní síly, které pro konkrétní průběh pozemkové reformy byly často ještě důležitější, je proveden se znalostí věci; obdobně jako představení struktury a nástinu činnosti příslušných institucí – na prvním místě Státního pozemkového úřadu, jež ji měly v kompetenci. Dílčí závěr kapitoly, jenž konstatuje, že československá pozemková reforma „velkostatky nezlikvidovala, jen omezila jejich monopol na půdu, posílila kategorii malých a středních hospodářství a zlepšila postavení drobných rolníků“, je plně akceptovatelný. Objektivní a zásadní je informace, že se „produkce československého zemědělství zvýšila“. Je také pravdou, že se v meziválečné době „značná část venkovského obyvatelstva zadlužila“, ale nedošlo by k tomuto jevu v každém případě –

jako tomu bylo již před I. světovou válkou? První polovina třicátých let 20. století byla pro zemědělce kritická „díky“ světové hospodářské krizi, jež navíc v zemědělství propukla o několik let dříve než v jiných hospodářských odvětvích. Vliv pozemkové reformy na „upevnění dominantního postavení agrární strany“ bývá českými historiky přeceňován. Na její elektorát nepochybně působila, ale více v první polovině dvacátých let a v některých regionech, tam, kde přiděly půdy z pozemkové reformy nebyly, byly minimální či při volbách v letech 1929 a 1935 dost těžko. Kromě použité syntézy dějin první Československé republiky Zdeňka Kárníka bych rovněž uvítal zohlednění kapitoly o vývoji zemědělství Jaroslava Pátka v kompendiu „Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa“ či přehledu dějin českého zemědělství Magdaleny Beranové a Antonína Kubačáka. Tento problém navrhuji do disluze.

Úkolem následující kapitoly bylo nastínit charakter tří vybraných velkostatků, tj. Křivoklátu, Plasů a Radnice a poukázat na jejich identické a rozdílné rysy. V souvislosti s tím jsou podchyceny nejen údaje hospodářské povahy (tj. výměra, včetně rozložení půdního fondu, zařazení do výrobní oblasti, úrodnost, statisticky zjištěné výnosy, průmyslové podniky atp.), ale také stručné informace o majitelích, poněkud spektakulární „postoje místních obyvatel k vlastníkům latifundií“ aj. Jako důvod výběru právě těchto tří velkostatků jako badatelského pole je uvedeno jejich zařazení do obilnářské výrobní oblasti, není to přece jen trochu málo?

Majitelé velkostatků se pokoušeli zasahovat do realizace pozemkové reformy prostřednictvím řady vyjednávacích strategií. Vlastníci s cizím státním občanstvím se logicky snažili zaangažovat vlády a diplomacii své mateřské země a využít k záchraně maxima majetku mezinárodní instituce. Vzhledem k tomu, že Fürstenberkové (Křivoklát) a Metternichové-Winneburgové (Plasy) měli říšskoněmecké občanství, soustředilo se zkoumání na postupy německých vládních a diplomatických orgánů a jejich jednání s československými úřady. Neústupné úsilí aristokratických velkostatkářů – říšských Němců o oficiální demarše vlády sousedního státu i další kroky naprosto nerespektovalo reálné postavení poraženého Německa v Evropě poválečné doby, jež pozbylo velmocenské váhy. Místo „příkrých intervencí“, jež by jitřily vztahy s Československem, se tak německé vládní kruhy víceméně omezily na sondáže v Praze a právní rady „svým“ velkostatkářům. Řešení situace ponechaly „na vůli“ československých státních orgánů a na jejím „pochopení“ jednotlivými vlastníky, na něž „dopadla“ nejen pozemková reforma, ale i daně a dávka z majetku zavedená novou Československou republikou. Evidentně jako první „porozuměl stavu věcí“ Max Egon

Fürstenberk, který využil manévrovací prostor otevřený po výběru zámku v Lánech pro letní sídlo prezidenta republiky a nabídl svůj rozsáhlý velkostatek k prodeji československému státu. Výsledkem byla dohoda „v mezích možného“ v podstatě přijatelná pro obě strany. Odlišnou strategii uplatnil Kliment Metternich, jenž využil vazeb své choti na španělskou královskou rodinu a snažil se působit pomocí přímluv z Madridu, přičemž se jako říšskoněmecký občan obrátil i na diplomacii sousedního státu, ovšem rovněž s nevalným výsledkem. Po jeho úmrtí se podařilo uzavřít „generální dohodu“ o realizaci pozemkové reformy na velkostatecích z pozůstalosti. Právní řád Československé republiky dával velkostatkářům poměrně značné možnosti jak pozemkovou reformu zdržovat a po odeznění radikální vlny ve společnosti z počátku dvacátých let leccos z majetku „zachránit“, přičemž záleželo na schopnostech jejich advokátů „žonglovat“ s příslušnými paragrafy, využívat „škulin a nejasností“ v zákonech i podzákonných normách a také „kontaktů“. Československá státní administrativa pak mnohokrát projevila až nevšedně „vstřícný“ a „tolerantní“ přístup. Majitelé sledovaných latifundií se rovněž stali členy účelových zájmových organizací, tj. Svazu československých velkostatkářů a Svazu německých velkostatkářů, kde hledali a konzultovali různé „obrané strategie“. V uváděných zdařilých subkapitolách Mgr. K. Kaucká ukázala velmi dobré analytické schopnosti i smysl pro zobecnění.

Jednou ze stěžejních otázek při hodnocení první československé pozemkové reformy je „drobný příděl“, tedy půda, jež měla být převedena za úplatu do vlastnictví zejména menších zemědělců, aby posílila jejich ekonomické postavení na venkově. Obeznalet je v práci nastíněn mechanismus tohoto procesu, včetně preludia akce, tj. žádostí o půdu k postavení rodinného domu, zřízení zahrádky či akvizice pozemků odlehlých a okrajových. Mikroanalýze nelze nic vytknout, autorka postupovala na základě archivních pramenů a realizaci drobného přídělu na zkoumaných velkostatecích podala s fundovaným nadhledem. Do výsledků se ovšem zcela logicky promítla specifika těchto latifundií, tzn. cca 80, 75 a 50% lesní půdy i skutečnost, že jejich zemědělská půda rozhodně nepatřila k nejurodnějším. Je opravdu škoda, že ke komparaci nebyl zvolen i některý velkostatek s vyšším zastoupením polí a úrodnou černozemí. Pozoruhodně představená profesní struktura uchazečů o příděly půdy ze dvorů Březnice a Přívětice velkostatku Radnice je dobově příznačná, spíše se jednalo o důsledek rezonance bouřlivých počátků nové republiky než o racionální úvahy žadatelů. Petenti totiž v žádném případě nenáleželi k těm, na něž byla pozemková reforma především směřována: malozemědělcům, nájemcům, tj. osobám se zkušeností ze zemědělské výroby, ovšem sociálně či majetkově handicapovaným.

Problémovým i problematickým jevem československé pozemkové reformy často medializovaným a démonizovaným byly zbytkové statky. Je patrné, že logicky upoutal i pozornost Mgr. Kaucké, jež se jím zabývala v rámci studovaných velkostatků celkově a poté v případových studiích podala detailní podobu vývoje některých z nich. Text této kapitoly zaměřený na efektivitu jejich hospodaření je obohacující v řadě aspektů a poskytuje vhodný materiál pro další srovnávání. Autorka si uvědomila obtíže a vstupní nevýhody řady nových vlastníků. Byl velký rozdíl, když zbytkový statek získal neobeznaný „nový člověk“, a když se jeho majitelem stal bývalý nájemce dvora, který vše dobře znal; po válce nebyla půda ani hospodářské objekty v dobrém stavu apod. Mnozí nabyvatelé chápali možnost takové akvizice především jako příležitost k sociálnímu vzestupu, vzali si větší úvěry, než byli schopni splácet, chybně či nedostatečně investovali, neměli v zemědělství know how, „žili nad poměry“ aj.

Řada postřehů K. Kaucké je cenná i z širšího pohledu na dějiny podnikání. Je pozoruhodné, že s výjimkou velkostatku Radnice většina bývalých úředníků jako samostatní podnikatelé na zbytkových statcích propadla. Ukazuje se, že něco jiného bylo mít vymezený okruh působnosti, dostávat stálý plat, vysoký deputát a něco pro sebe „přemístit“ (odcizit) a něco jiného přijímat strategická rozhodnutí, o vše se sám starat a skutečně „hospodařit“. Metodika i koeficienty výpočtu hodnoty zbytkového statku v obilnářské oblasti byly obdobné, ale evidentně s nimi šlo „pracovat“, jak je patrné z až překvapivých rozdílů v cenách těchto nemovitostí (bývalý ředitel velkostatku Radnice si dvůr transformovaný na zbytkový statek zajisté dokázal „dobře vybrat“). Postupná snižování původně vyměřené přidělové ceny a finanční „výpomoci“ ze strany československých institucí byly opatřeními nestandardními. Jsou významně spojeny s obdobím světové hospodářské krize, kdy mohly souviset s intervencionistickými zásahy státu. Je poněkud přexponované na jejich základě paušálně prohlašovat pozemkovou reformu za „politický projekt“, byť o jejich politických a nacionálních konotacích není sporu.

Jako pozitivní hodnotím vydělení dopadu pozemkové reformy na průmyslové provozy velkostatků a jeho konkrétní studium na latifundiích Křivoklát, Plasy a Radnice. Unikátní podobu měl velkostatek Křivoklát, kde průmyslové podniky byly řešeny při jeho prodeji Československé republice v roce 1929. Z rozsáhlého majetku Fürstenberkům zůstal lukrativní pivovar v Krušovicích a dále zdejší lihovar a cihelna. Na velkostatech Plasy a Radnice, s výjimkou jednoho lihovaru, byly průmyslové provozy propuštěny ze záboru a ponechány

v držení daného rodu, což byl i nejčastější postup za československé pozemkové reformy vůbec. Pozemková reforma logicky nebyla na průmyslové podniky zaměřena.

Ve širším rámci pozemková reforma zasáhla také historická sídla a jejich přírodní zázemí, tj. parky, zahrady, aleje, stromořadí. Orgány nové republiky si však uvědomovaly svůj díl odpovědnosti za péči o kulturní dědictví minulosti a prostřednictvím Státního pozemkového úřadu vytvářely kontrolní mechanismy pro redefinovanou památkovou péči. Právě zákony o pozemkové reformě spoluvytvářely právní prostředí umožňující rozšířit v péči o památky činnost státu. Pro vlastníky velkostatků se stížnosti na ohrožení historického, uměleckého a přírodního kulturního bohatství staly téměř „mantrou“, na jejímž základě se snažili prostřednictvím svých zájmových organizací i jinak působit na státní instituce i veřejnost. Poněkud přitom zapomínali na svůj přístup, kdy se prioritně věnovali takovým objektům, které přímo využívali k bydlení, či jim zajišťovaly rodové prestiže a posilovaly jejich sociální kapitál, péče o ostatní památky bývala „různá“. Příklad tří sledovaných velkostatků ukazuje modely nakládání s památkami u „poměrně nestandardního“ průběhu pozemkové reformy (Křivoklát) a při její „standardní realizaci“ (Plasy, Radnice). Historicky zřetelně nejhodnotnější nemovitost – hrad Křivoklát získal stát a objekty, o něž majitelé projevíli eminentní zájem, jim v podstatě zůstaly.

Předložený závěr doktorského (Ph.D.) atestačního počínu kol. K. Kaucké je střízlivý, koncentroval se na shrnutí zjištěných poznatků a zodpovězení badatelských otázek, jež si autorka postavila. Jeho výraznější část se zabývá zbytkovými statky a případnými ekonomickými problémy jejich nabyvatelů, pokud ovšem 10 až 20% „zbytkových statkářů“ končilo úpadkem, nelze z toho ještě vyvozovat dalekosáhlejší hypotézy. V tržní ekonomice, a to platí i v segmentu prvovýroby, jsou podnikatelé úspěšní, „sotva se držící nad vodou“ a samozřejmě také neúspěšní. Na druhou stranu nevyužila autorka zcela interpretačního potenciálu tématu, např. ve sledovaných podmínkách nepůsobila pozemková reforma jako impuls k efektivnějšímu industriálnímu podnikání bývalé šlechty?

Předložený text je vybaven adekvátním vědeckým aparátem, tzn. odkazovými a vysvětlujícími poznámkami, rozsáhlými seznamy archivních pramenů, za něž by bylo vhodné zařadit tištěné prameny normativní povahy a literatury, on line zdrojů a doprovázen obrazovou přílohou. Výklady jsou logické a věcné, pouze např. na s. 69, 125, 152-3 považují za vcelku zbytečné uvádět, co uchazečka bude zkoumat, neboť to vyplyne z dalšího pojednání.

Závěrečné hodnocení:

Disertační práce Mgr. Kristýny Kaucké jednoznačně splňuje podmínky kladené na uvedený typ spisů pro získání doktorátu filozofie (Ph.D) z oboru moderních hospodářských dějin. Na základě bohaté heuristiky, kritického posouzení zdrojů a zdařilé interpretace zjištěných poznatků dospěla k závěrům, které obohacují dosavadní znalosti a přispívají k lepšímu porozumění závažné problematice první československé pozemkové reformy. Předloženou práci proto doporučuji k obhajobě a u vědomí jejích kvalit navrhuji autorku hodnotit stupněm „prospěla“.

V Praze, dne 11. ledna 2017

Doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.